

Tre berömda arkitekter i Umeå i äldre tid

Vår föreläsningsserie tillsammans med Folkuniversitetet har varit mycket välbesökt. Tre arkitekter - välkända i svensk arkitekturhistoria, men också med representativa verk i Umeå – har presenterats i varsin föreläsning. Föreläsarna, som alla är kunniga arkitekturhistoriker, har berättat om arkitekternas bakgrund, om vad de gjort på andra håll i Sverige och om deras uppdrag i Umeå. Här kommer referat från föredragen, som hölls i Folkuniversitetets aula.

Ernst Stenhammar – traditionalist och förnyare

Först ut – den 1 mars- var fil dr Bo Lundström, nu arkivarie vid Krigsarkivet i Stockholm, som talade om arkitekten **Ernst Stenhammar (1859-1927)**. Vi fick en rikt illustrerad exposé över arkitektens liv och verk. Här några axplock:

Stenhammar kom från en väletablerad arkitektfamilj med musikaliska intressen – Wilhelm var hans bror. Han fick arkitektutbildning i Stockholm, kompletterad med den obligatoriska studieresan till den ”stora” arkitekturen ute i Europa. IG Clason, var hans lärofader, en arkitekt som präglade en hel generation vid slutet av 1800-talet med sina idéer om äkthet i byggnadsmaterial och planering. Putsade fasader ansågs falska, de imiterade ju bara sten.

Handelsbanken vid Rådhusparken i Umeå. Foto: Lena Lundström

Nuvarande Handelsbanken i Umeå ritades av Stenhammar, efter en arkitektpristävling - den första i landet när det gäller bankhus. Den uppfördes 1894 för Westerbottens enskilda bank i Umeå centrum, närmaste granne med rådhuset. Ett bankhus vid denna tid skulle i sina fasader illustrera kraft och pålitlighet, ”Hinc robur et securitas”. Arkitekten låter huset vila på en kraftfull bastion och trapphusen mot gården liknar borgtorn - de har förresten drag av Vasaslotten som man då höll på att restaurera. Lägga märke till den fina tegelmurningen i väggen som står i kontrast till kalkstenen i portaler, fönsteromfattningar och andra dekorationer. Detta är ett gott exempel på 1890-talets äkthetssträvanden.

Centralpalatset vid Tegelbacken i Stockholm 1896. Foto: Lars Lundström

Ernst Stenhammar har skrivit in sig i svensk arkitekturhistoria också för att han introducerade skelett-konstruktionen från skyskrapbyggandet i USA. Centralpalatset vid Tegelbacken i Stockholm uppfört 1896 är den första byggnaden i landet med denna stomme. Fasaden är indelad vertikalt i kraftiga pelare med fönsterytor emellan. Man anar Jugend-stil i dekorationerna. Ett annat välkänt hus av Stenhammar med samma konstruktion är Myrstedts hörna vid Kungsgatan i Stockholm från 1909.

Efter bankhuset i Umeå fick Stenhammar en mängd uppdrag för andra banker. Han kom också snart att anlitas för sjukhus och andra vårdanstalter. I Umeå ritade han 1915 TBC-paviljongen vid lasarettet, dvs den stora flygel som ligger öster om Kumliens ursprungliga lasarett vid Sjukhusparken. Några år senare fick också i uppdrag att rita tillbyggnaden norrut, som kom att rymma bland annat akutmottagning i en rotunda med väntsalarna i

mitten och undersökningsrummen samlade i en krans kring en cirkelrund korridor. Den stod klar 1921 och rymmer nu bland annat föreläsningssalar och Medicinhistoriska museet.

Också som restaureringsarkitekt har Stenhammar blivit känd. Storkyrkan i Stockholm har fortfarande kvar sin tegelinteriör från Stenhammars restaurering 1902-09. I linje med den tidens strävan efter äkthet och ursprunglighet blottades det medeltida teglet i pelare och valv; putsen hade ju tillkommit senare. Så skulle vi inte göra idag.

Karin Eriksson

Torben Grut - arkitekt och tävlingsmänniska

Den 15 mars hölls det andra föredraget i miniserien om kända arkitekter som finns representerade i Umeå. Det behandlade den dansk-svenske arkitekten **Torben Grut (1871–1945)**. Föredragshållaren, Micael Ekberg har – förutom att han arbetar som praktiserande arkitekt i Göteborg – disputerat på en avhandling om Gruts liv och verksamhet. (Micael Ekberg, Torben Grut. En arkitekt och hans ideal Göteborgs universitet 2000)

Sparbankshuset sett från Rådhusparken.

Torben Grut var född av danska föräldrar, men uppvuxen på Gammaltorps herrgård utanför Lidköping i Västergötland. Från en kort sejour vid utbildningen för väg- och vattenbyggnad övergick han till arkitektutbildningen vid KTH under professor I G Clason. Den följdes av studier vid Konstakademiet i Köpenhamn och Konstakademien i Stockholm. Runt sekelskifte 1900 företogs studieresor, bl.a. möjliggjorda av Konstakademiens resestipendium.

Grut fick anställning på det statliga ritkontoret som arbetade med Centralposthuset vid Vasagatan i Stockholm. Där arbetade han tillsammans med den äldre Ferdinand Boberg, vår främste Jugendarkitekt, som han senare professionellt kom att kritisera så hårt, att denne i förtid avbröt sin arkitektkarriär.

Grut kom att bli talesman för det som kallats den nationalromantiska stilen. Detta är inte något som framgår i ett av hans mer berömda projekt, Solliden slott på Öland för dåvarande kronprinsessan Victoria. Denna stora villa uppfördes i stället 1906 i italiensk stil enligt den höga beställarinnans önskemål. Grut ritade även livmedikus Axel Munthes villa Hildasholm i Leksand 1910.

I övrigt förfäktade han alltså en stil sprungen ur de nationella traditionerna där inte minst det handslagna teglet spelade en viktig roll. Denna sin uppfattning hävdade han även som chefredaktör för tidskriften Arkitektur åren 1904–1907. Ett exempel på nationell stil, men i dansk tappning, är herrgården Magleas i Danmark från 1910 med rött handslaget tegel och svängda takformer.

Som en pionjär inom tennissporten i Sverige – Grut grundade Stockholms lawn-tennis-klubb 1891 – och som sparringpartner till kronprins Gustav fick han så småningom många arkitektuppdrag rörande just tennishallar. Dessa finns dock inte kvar idag.

Ett magnum opus var naturligtvis Stockholms stadion, ritad till Olympiska spelen i Stockholm 1912. Som anläggningen nu ter sig, för den tankarna till en ringmur. Från början var det dock tänkt att byggnaden skulle utgöra ett provisorium i trä, där löparna startade och gick i mål utanför stadion – ingen direkt publikfriande lösning.

Som exempel på arkitektens stora arbetsfält kan nämnas den andraplats Grut fick tillsammans med ingenjören N O Gellerstedt i stadsplanetävlingen för Göteborg 1902. Bland det småskalig kan nämnas den telefonkiosk med svängda ben som Grut ritade och som för många kan tyckas vara urtypen för en sådan liten byggnad.

Flera villor ritades på kontoret, som startades 1903. Den egna bostaden på Djurgården skissade han, enligt Micael Ekberg, utan att bry sig så mycket om sin hustrus åsikter. Detta trots att Grut under denna period var gift med Else Kleen (1882–1968), som var en modern kvinna, journalist, samhällsdebattör och författare. Bland övriga bostadshus kan nämnas Berga slott i nationalromantisk stil belägen på södertörn med utsikt över Hårsfjärden för konsul helge Ax:son Johnson (1915).

Som arkitekt utom stat vid Överintendentsämbetet ritade Grut flera kyrkor som exempelvis Stengårdshult i Småland (1908–12) och den nu nedbrunna kyrkan i Norrfjärden strax norr om Piteå (1908-13).

I Finland hade han uppdrag att rita industrianläggningar åt tobaksfabrikanten Vilhelm Schaumann i Jakobstad. Vid den tiden har han lämnat den nationalromantiska stilen för jugendinfluenser. Ett annat projekt i vårt östra grannland är förvandlingen av svenska ambassaden i Helsingfors från en ryskinspirerad stil till den tessinska barock, som för tankarna till Stockholms slott. Detta arbete dateras till 1923.

Micael Ekberg skönjer tre stadier i Gruts produktion. Den första benämner han ”den spretiga perioden”, d.v.s. innan arkitekten funnit sin stil. Den andra är tiden efter

genombrottsverket Stockholms stadion, med ett flertal projekt i en mogen stil. Slutligen den tredje, som Ekberg benämner ”klassicismen”, där Grut anknyter till svenskt 1700-tal – en mera avmaterialiserad arkitektur.

Torben Grut arbetade hårt. Han var, såväl på som utanför arenorna, en tävlingsmänniska ut i fingerspetsarna och en dålig förlorare. De sista åren förmörkades av vistelse på mentalsjukhus, varefter han flyttade till sina föräldrars hemland Danmark, där han avled 74 år gammal.

Sparbanken i Umeå. Utsnitt av västra fasaden.

Gruts avtryck i Umeå, Sparbankshuset, tillkommet 1914–1917, betraktar Micael Ekberg som exempel på Gruts mogna arkitektur med danska influenser, uttryckande spänst och lekfullhet.

Föredraget avslutades med en frågestund. Vid denna berördes två andra projekt i vår del av landet: Ammarnäs kyrka i Sorsele församling (1908–12) och betongbron över Öre älv vi

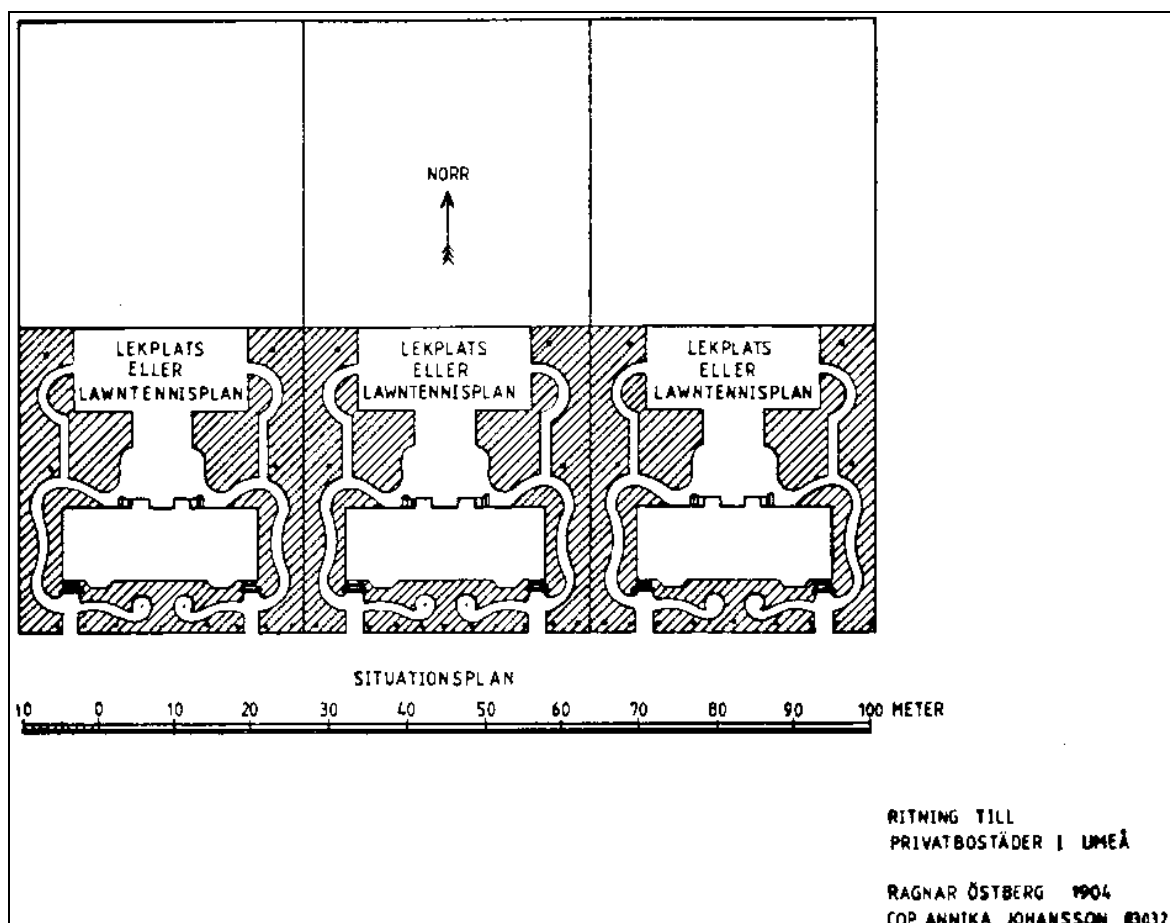
Tallberg i Nordmaling. För den sistnämnda, som på senare tid skämtsamt kallats Gevaliabron efter en reklamkampanj, stod Grut för den arkitektoniska gestaltningen.

Karin Hultén

Ragnar Östberg – Stadshusets arkitekt

Det tredje föredraget i serien fick vi lyssna till den 29 mars, och det handlade om den mest välkände av Sveriges arkitekter under 1900-talet – **Ragnar Östberg 1866-1945**. Mattias Bäckström, idéhistoriker från Göteborg, håller på med en avhandling om arkitektens verk och i all synnerhet om Stockholms stadshus, som räknas som hans främsta arbete.

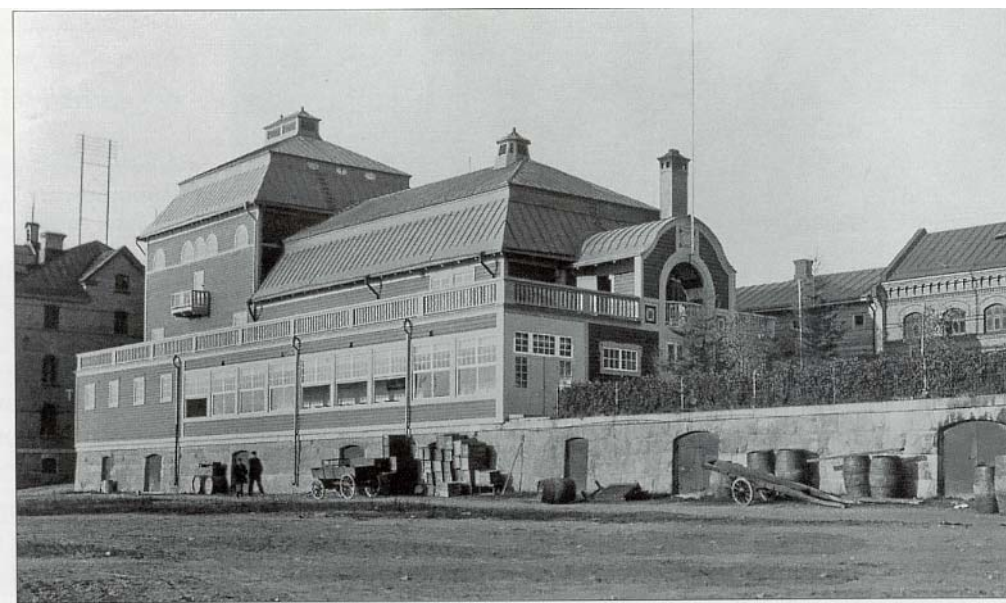
Bäckström tog upp Östbergs verk i Umeå, men gav också ett perspektiv på hela hans stora produktion. Särskilt intressant var analysen av vilka idéer som ligger bakom gestaltningen och frågan varifrån Östberg fått sin inspiration.

Östbergs förslag till dubbelhus för Egil Unander-Scharin i Umeå. Läns museets arkiv.

Östbergs anknytning till Umeå började med att han som ung praktiserade hos stadsarkitekten F.O. Lindström i Umeå då han bland annat ritade kyrkan. Kanske var det då han lärde känna Egil Unander-Scharin, arvtagare till den Scharinska trävarufirman. Denne beställde 1904 ritningar till en egen villa med kontor vid Storgatan i Umeå, men dessutom till tre intill varandra liggande dubbelhus med "lawn-tennisbana". Av dessa

byggdes ett, det s.k. Rosa huset (Wernstedska gården), vars spännande tillkomsthistoria beskrivs av Gull-Mari Rosén på föreningens hemsida.

Teaterhuset i Umeå 1906-1913. Foto i Västerbottens museum.

Unander-Scharin låg också bakom att Ragnar Östberg fick uppdraget att rita teaterhuset i Umeå 1906-07, det som låg granne med Tullkammarhuset, men tyvärr brann ner 1913. Ett annat uppdrag i Umeå från samma tid är överste W. Aschans villa, Hantverkshuset, vid älven. Den villan ligger kvar i hörnet av Vasagatan och Strandgatan. Den ger associationer till svenska 1700-talsherrgårdar kan man tycka.

Redan under utbildningen fick Ragnar Östberg mycket beröm. Under 1890-talet arbetade han hos sin lärare IG Clason och fick ett resestipendium, så att han under tre år kunde besöka olika städer och trakter i Europa. Inte minst gjorde villaarkitekturen i England starkt intryck på honom med dess inriktning på trivseln och på det hantverksmässiga utförandet. De klassiska stilarna kunde han studera i original i Italien. En mängd skisser finns bevarade från dessa resor, men också från de många turer han gjorde i Sverige för att studera svenska herrgårdar och allmogebebyggelse.

År 1900 startade Ragnar Östberg ett eget arkitektkontor i Stockholm. Först inriktade han sig på möbler, interiörer och villor. Han skrev till och med en handbok för egnahemsbyggare 1905, med förslag rotade i svensk byggnadstradition.

Mellan 1911-23 var han starkt upptagen med det omfattande bygget av Stockholms stadshus; förarbetet hade startat redan 1904 och gällde då ett rådhus på samma plats. Stockholms stadshus har lovprisats som ett mästerverk. Det står vid Riddarfjärden som ett av Stockholms främsta landmärken. Mattias Bäckström gav åhörarna en överraskande bild av detta komplexa bygge, som innehåller drag av såväl klassicism som nationalromantik och exotism. Östberg engagerade sig in i minsta detalj i exteriör och interiör, därav den helgjutna karaktären. Huset rymmer mycket symbolik och anspelningar, som man inte tänker på i första hand.

Karin Eriksson